

SUFLET, RAȚIUNE, SPIRIT ÎN *MAESTRUL ȘI MARGARETA* DE BULGAKOV

ADRIAN NIȚĂ

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Soul, reason, spirit in *The Master and Margarita*, by Bulgakov. The paper proposes an interpretation of the famous novel *The Master and Margarita*, by Mikhail Bulgakov, as the confrontation between soul, reason and spirit. I suggest that the level of soul to be represented by Margarita, the level of reason has as its major character Ivan Nicolaevici Ponîrev, and the level of spirit can be illustrated by the Master.

Keywords: age of soul; age of reason; age of spirit; philosophy of history; modernity; sacred-profane; Jesus Christ; Satan; existence of God.

Romanul lui Bulgakov, *Maestrul și Margareta*, poate fi văzut ca o confruntare (ironică, hazlie, serioasă, adesea violentă) dintre suflet, rațiune și spirit. Ne propunem să schișăm o interpretare pe aceste pe trei planuri în felul următor: planul sufletului, reprezentant principal fiind Margareta; planul rațiunii, ce are ca erou principal pe Ivan Nicolaevici Ponîrev, alias Bezdornîi; în fine, planul spiritului, ilustrat din plin de Maestru¹.

Lucrarea debutează cu întâlnirea dintre Bezdornîi și Berlioz (redactorul-șef al revistei moscovite de literatură și totodată șeful uniunii scriitorilor), ținută imediat după ce poetul Bezdornîi realizase un poem despre Iisus Hristos mai puțin reușit decât îi ceruse Berlioz. Chiar dacă poemul este antireligios, Ivan a zugrăvit un personaj în culori sumbre, o făptură cât se poate de vie, dar plină de metehne. Berlioz arată că eroarea poemului nu este legată de felul cum a fost descris Iisus, ci că acesta nu a trăit pe pământ, totul fiind o legendă, un mit². Ulterior, dar în aceeași zi, Berlioz va plăti cu viața pentru această rațiune înfumurată.

¹ Trebuie notat că acest text face parte dintr-o lucrare mai amplă, în curs de pregătire, cu titlul *Epoca spiritului*, în care pun în evidență trecerea omului de la vârsta sufletului la cea a rațiunii; apoi, odată cu încheierea virtuților constructive ale rațiunii, arăt trecerea la epoca spiritului. Dacă prima epocă stă sub semnul lui Augustin (ce întemeiază filosofice ideile Sfântului Pavel), cea de-a doua stă sub semnul lui Descartes (dar și Leibniz, Kant sau Hegel); epoca spiritului, în schimb, este în curs de constituire (multe elemente caracteristice fiind găsite la Sloterdijk, Gadamer, Habermas, Rorty, fenomenologia contemporană ș.a.).

² Bulgakov, *Maestrul și Margareta*, trad de Ion Covaci, postfață de Ion Vartic, București, Humanitas, 2012, pp. 11–12.

Dar dacă Berlioz primește o dovadă pe propria piele, poetul Bezdomnii este cel care asistă la extraordinarul episod al întâlnirii cu sacrul. Deodată, din senin, prinde contur un individ străveziu, straniu; pe poet îl apucă spaima, iar ulterior stupoarea. Străinul susține nu numai că știe că Iisus a existat, dar și că el, personal, l-a cunoscut; mai mult, face afirmații cu privire la viitor și la lucruri pe care le vorbeau sau gândeau cei doi moscoviți.

Cu rațiunea sa înfumurată, Berlioz susține că moscoviții sunt ateii, că argumentele existenței lui Dumnezeu nu stau deloc în picioare și că omenirea le-a expediat de multă vreme. „Recunoști, sper, cetățene, că în spațiul rațiunii, nu-și poate găsi loc nici un argument al existenței lui Dumnezeu”³. Mai mult, după Ivan, omul este cel care i-a luat locul lui Dumnezeu, căci el dirijează viața și ține toată rânduiala pe pământ. La susținerea străinului că omul nu știe nici măcar ce va face în această seară, poetul simte nevoia să facă referire la spitalul de nebuni: o persoană ce are pretenția că știe viitorul este, în opinia rațiunii, un nebun. Asta în caz că nu punem în paranteză aspectele excepționale și vom spune că acea persoană este periculoasă, putând fi vreun emigrant rus strecurat în țară fără permisiune; poate că ar trebui să se anunțe poliția, să i se ia pașaportul și apoi să fie reținut. Dacă mai punem la socoteală că acest personaj straniu susține că l-a cunoscut personal pe Iisus și că a asistat la întâlnirea dintre Iisus și Pilat din Pont, pentru raționalul Ivan este deja mult prea mult.

Apare acum în mintea acestuia o nouă ipoteză: în lipsa lui Dumnezeu, în lipsa diavolului, este clar că tocmai straniul personaj, adică acest aparent profesor cu un nume ce începe cu „W”, este cel care a aranjat ca Berlioz să moară⁴; este ușor de văzut că atunci când ajunge, într-o stare jalnică, la Casa Gribodeev, sediul Uniunii Scriitorilor, el le spune confrăților că străinul, consultantul, profesorul, spionul este cel care l-a ucis pe sârmanul Berlioz⁵. Dificultatea în care e pusă rațiunea atunci când trebuie să dea seamă de fapte ce depășesc puterea de înțelegere a rațiunii este vizibilă nu numai în fața lumii scriitorilor, dar și în fața medicilor de la ospiciu. Scriitorii, deși obișnuiți cu plâsmuirile, pot face distincție între real și plâsmuit; în fața unei relatări despre fapte supranaturale, povestitorul este catalogat drept lipsit de uzul rațiunii. Medicii, când aud povestea absolut adevărată cu privire la uciderea lui Berlioz, cu privire la Iisus și la Pilat din Pont, sau despre personaje ce cunosc viitorul, nu au decât o singură variantă, halucinația produsă de o minte dereglată.

Întâlnirea dintre Bezdomnii și Maestru, sau, în interpretarea noastră, dintre rațiune și spirit, este povestită de Bulgakov în capitolul 13. Faptul că suntem la ospiciu arată că, pentru rațiune, toți cei care sunt altfel sunt considerați demni de izolare la ospiciu⁶, asta în condițiile în care Maestrul apare ca un personaj superior, luminat

³ *Ibidem*, p. 16.

⁴ *Ibidem*, p. 59.

⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁶ Vezi Foucault, *A supraveghea și a pedepsi*.

de inteligență și înțelegere, ghidat de dragoste și empatie, condus de blândețe și umor, un om ce respinge violența și tratează cu bunăvoință și umor pe cei din jur, dar și pe sine.

Aflând că poetul Bezdomnî este internat din cauza lui Pilat din Pont, iar ulterior aflând toată întâmplările uluitoare trăite de acesta, Maestrul îi explică acestuia că s-a întâlnit cu adevărat cu Satana; așadar, nu numai că diavolul există, dar a fost trimis special pe pământ cu o misiune pe care rațiunea umană nu o poate pătrunde. Dar, oricare fi sarcina celor patru personaje supranaturale principale (Wolland, Azazello, Koroviev, Behemoth), spiritul sfătuiește rațiunea să nu se mai preocupe de ceva ce nu poate înțelege⁷.

În penultima prezență din roman, îl vedem pe Bezdomnî „complet schimbat”⁸, chiar dacă faptele petrecute sunt, desigur, aceleași, dar semnificațiile lor sunt schimbate în opinia rațiunii. Ivan pare să fi înțeles sensul profund misterios, înalt spiritual ale acelor evenimente. Departate de a fi fost semne de tulburare mentală, evenimentele trăite de poet i-au deschis mintea spre o lume complet diferită de rațiune, cum este cea a spiritului. Ivan se pare că a înțeles nevoia de a se trece la o treaptă superioară de înțelegere, cunoaștere și comportare, și anume o etapă de maturitate a existenței. Prin această depășire a rațiunii, el poate avea acces, cu ochii minții, la o dimensiune inaccesibilă anterior, în care vede un oraș straniu, ce pare ireal și de neînțeles, cu „mari arcade de marmură, cu coloane sculptate și acoperișuri strălucind în soare, cu sumbrul, lugubrul și neiertătorul turn al cetății Antonia, cu palatul de pe colina din vest, cufundat aproape până la acoperișuri în verdeața fabuloasă a unei grădini subtropicale, cu statui scânteind în asfințit deasupra aceluia ocean de verdeață, cu centurii romane ferecate în zale mărșăluind pe sub ziduri.

În piroteala lui, Ivan mai văzu apărând, nemișcat într-un jilț, un individ cu chipul ras, galben și răvășit de ticuri nervoase, în mantie albă cu căptușeală sângerie, care privea cu ură grădina luxuriantă și străină. Mai văzu, pe o colină galbenă și pleșuvă, trei stâlpi cu bare transversale rămași stingheri și goi”⁹.

Rațiunea apare, de acum înainte, ca elevă a spiritului, încercând să împărtășească, chiar și parțial, o serie de aspecte ale spiritului – așa cum vedem la Bulgakov în *Epilog*. Chiar dacă numai o dată pe an, o seară în care primăvara are Lună plină, el trăiește și re trăiește experiența sa spirituală ce vine să-i confirme depășirea rațiunii. Faptul că trăiește în și întru spirit o zi din an arată totodată capacitatea limitată a rațiunii. Dar, pe de altă parte, faptul că procesul spritualizării se reia mereu și mereu, an de an, negreșit, arată că rațiunea poate fi, într-un sens, nelimitată și că astfel se poate apropia de spirit.

Vedem cum alăturarea celor două personaje ce ilustrează rațiunea (Bezdomnî), respectiv spiritul (Maestrul), arată câteva aspecte interesante pentru abordarea pe

⁷ Bulgakov, *op. cit.*, pp. 166–167.

⁸ *Ibidem*, p. 415.

⁹ *Ibidem*, pp. 415–416.

care o propunem. Înainte de orice, vedem cum Bezdomnîi, deși poet, nu simte nimic. Rațiunea sa pare să fie ruptă de sentimente, de emoții, trăiri interioare. Rațiunea apare ca ceva „lipsit de suflet” sau, din altă perspectivă, ca și cum pe terenul dualismului corp–suflet, se izolează fiecare din ele și are un statut de sine stătător, rațiunea reușind să înăbuște tot ce ține de suflet. Rațiunea apare drept eminentemente rece, interesată ca calcule, de măsurabil, de argumente și temeieri. Spre deosebire, maestrul are un sens superior al simțirii, după cum vom vedea mai departe.

Rațiunea înfumurată (Berlioz, dar și alte personaje, inclusiv Ivan până la un anumit punct), ce respinge toate argumentele existenței lui Dumnezeu, nu numai pe cele teoretice, nu numai pe cele ale rațiunii practice kantiene, dar și, după Bulgakov, pe cele văzute și simțite pe propria piele, face ca rațiunea să ajungă pe culmile extremismului. Acest gen de rațiune (să o numim iluministă) nu numai că ia peste picior orice este nerațional, fie sub-rațional (inconștientul, simțămintele etc.), fie supra-rațional (divinitatea), dar chiar și pe sine atunci când nu recunoaște ceea ce proclamă. Chiar dacă cele patru personaje supranaturale oferă zeci de dovezi măsurabile, palpabile, rațiunea dă dovadă de o orbire incredibilă, interpretând faptele în așa fel încât să fie acceptate rațional. Interpretările pe care le propune sunt menite să acomodeze faptele cu ceea ce rațiunea crede că știe.

Este timpul acum să introducem în joc sufletul, respectiv, în interpretarea noastră, pe Margareta. Să spunem de la început ceva ce e valabil și în cazul celorlalte personaje: se pot găsi aspecte ce țin de suflet și la alte personaje, inclusiv din nivelul rațiunii și spiritului; după cum, invers, putem găsi elemente ce țin de rațiune sau de spirit la Margareta. Aspectul cel mai pregnant este că Margareta simte intens, adică are pasiuni sau chiar patimi: de exemplu, îl iubește cu patimă pe Maestru, astfel încât este dispusă să-și dea viața pentru el; iar, într-un sens, chiar și-a dat viața pentru el.

Mai mult, o vedem pe Margareta că face pact cu diavolul, ca în mitul faustic, așadar, nu creatorul (Maestrul) este pus de Bulgakov în această postură; oarecum, inedită, situația dă seama de creația la care visează Margareta, și anume creația lumii generate de Maestru. Ea îl încurajează mereu să scrie, să continue, să lupte pentru publicarea lucrării, ba chiar, va salva din foc partea de manuscris ce ni se prezintă în roman.

Unul dintre cele mai semnificative aspecte, din punctul nostru de vedere, îl reprezintă episodul zborului. Este tocmai partea a doua a romanului, desigur, nu fără semnificație. Dacă prima parte a cărții începe cu reacția rațiunii în fața supranaturalului, partea a doua o arată pe Margareta (sufletul) față în față cu suprraționalul. Chinuită de lipsa informațiilor cu privire la starea Maestrului, Margareta este dispusă să-și amaneze sufletul diavolului¹⁰. Nici nu-și termină bine gândul că Azazello se și așază lângă ea pe bancă și începe să-i răspundă la întrebările pe care ea și le puse în gând. După primirea informației și realizând aspectele fantastice ale

¹⁰ *Ibidem*, pp. 277–278.

puterii sale, sufletul este puțin contrariat și derutat. Aduce mici argumente, dar încet-încet se obișnuiește cu un personaj ce poate chiar citi tot ce este în suflet. Spre deosebire de rațiune, ce refuză să creadă în orice fel de argument, sufletul ia ca atare, desigur treptat, alteritatea, fantasticul, uluitorul. Chiar dacă lucrurile i se par uneori „bizare”¹¹, sufletul e decis să meargă până la capăt pentru a se întâlni cu spiritul.

Margareta duce la îndeplinire planul lui Azazello, se dă cu cremă pe tot corpul, vede că poate să-și ia zborul, astfel încât stările sale sufletești nu mai conțin nici măcar bruma de îndoială inițială cu privire la supranatural; neîncrederea, proprie rațiunii atunci când este pusă în fața puterii spiritelor supranaturale, nu se manifestă deloc în cazul Margaretei.

Stările prin care trece Margareta se deosebesc extrem de clar de cele ale lui Bezdombni, de exemplu (deși observația e valabilă și pentru alte personaje din planul rațiunii), inclusiv din punctul de vedere al intensității. Ea declară că este nefericită, că nu-și poate iubi soțul, deși acesta nu are nicio vină; e unul dintre motivele pentru care vrea să fie cât se poate de corectă cu acesta – având în vedere circumstanțele arătate.

Trăsătura cea mai importantă, în interpretarea mea, este dată de suferință: Margareta stă sub semnul suferinței de la început și până la sfârșit. Momentele de fericire sau de bucurie sunt izolate, apărând ca oazele în deșert. Deși are casă mare, soț iubitor și bogat, ea este suferindă pentru că nu-și poate iubi soțul. Ulterior, după episodul întâlnirii cu Maestrul, scurt, din punct de vedere temporal, suferința revine, ba chiar se amplifică, căci acum este dată de pierderea persoanei pe care o iubește.

Practic, întreaga sa existență este petrecută în suferință, ea fiind conștientă de asta; mereu se întreabă de ce este pedepsită atât de crunt pentru faptul că a dus o viață dublă, că a mințit și înșelat. Momentul de izbăvire vine simultan cu izbăvirea de care se va bucura și maestrul: celor doi le este refuzată lumina, dar li se va da liniște. Această „răsplătire cu lumină” vine să recompenseze bunătatea, echitatea, mila de care dă dovadă iubita maestrului.

În acest context, episodul morții, mai mult sau mai puțin simbolic, din capitolul 30, apare ca un punct de turnură: Margaretei i se ucide suferința, ca să i se poată da naștere la o liniște ce i-a lipsit întreaga viață, căci ea este „cea care l-a iubit și a suferit alături de el” (de maestrul)¹².

Vedem cum în lumea noastră, în lumea actuală, Margareta știe că nu are nicio speranță de a fi fericită, adică de a fi alături de persoana pe care o iubește¹³. Faptul că este decisă să-și dea viața pentru iubire vine să confirme pactul cu diavolul făcut anterior din dorința de a afla vești despre starea Maestrului. Este aici o credință (sau o speranță, din alt punct de vedere) într-o viață fericită în altă lume, în lumea de apoi, ce vine să sublinieze diferența de abordare în raport cu toate personajele de

¹¹ *Ibidem*, p. 283.

¹² *Ibidem*, p. 445.

¹³ *Ibidem*, p. 283.

la nivelul rațiunii (Bezdomnîi, Berlioz, Varionuha, Lihodeev, Rimski etc.). La nivelul actualului, rațiunea pune preț pe satisfacții materiale, în timp ce tot ce ține de spiritualitatea existenței este complet exclusă.

Margareta are o indiferență dezarmantă cu privire la aspectele materiale, fiind altruistă, generoasă, dreaptă, corectă. Nu s-ar înjosi pentru un parfum ca mulți compatrioți, nu ar face faptele nedemne făcute de moscoviți pentru a câștiga câțiva bănuți în plus.

Dacă vom sublinia că Margareta ține de copilărie, în timp ce Bezdomnîi este reprezentantul adolescenței, vom putea avea un contrast și mai clar dintre cele două tipuri de personaje ce ilustrează două epoci diferite ale existenței umane. Margareta are o candoare uluitoare în fața răutății semenilor, dar și în raport cu evenimentele excepționale (fantastice, uluitoare) prin care trece alături de compatrioții săi moscoviți din perioada stalinistă. Se bucură ca un copil când primește „jucăria” lui Azazello, iar apoi, deși nu-i înțelege semnificațiile, o vedem cuprinsă de o bucurie fără margini când observă că poate să zboare invizibilă. Așa se face că sporirea puterilor ei o face să-i pedepsească pe cei care i-au făcut rău Maestrului, iar bucuria distrugerii locuinței lui Latunski (unul dintre criticii romanului scris de Maestru, deci unul din autorii distrugerii vieții Maestrului) este memorabilă.

Chiar și iubirea o singularizează pe Margareta: este singurul personaj care iubește. Nici personajele de la nivelul rațiunii – prin definiție, ar spune unii (căci aici nu este loc pentru sentimente), nici cele de la nivelul spiritului nu au iubirea la fel ca a Margaretei. Este o iubire năzuință, un ideal, ca și cum punctul spre care tinde se îndepărtează mereu. Sau, atunci când e atins, o arde, o pârjolește. Iubirea Margaretei este o iubire-suferință, spre deosebire de cea a Maestrului, ce poate fi caracterizată drept iubire-grijă.

În fine, al treilea nivel al romanului *Maestrul și Margareta* este, din punctul nostru de vedere, cel al spiritului. Maestrul ilustrează cel mai bine acest nivel, deși, la fel ca în celelalte cazuri, se găsesc elemente ce țin de spirit și la alte personaje. Relația cu supranaturalul, respectiv cu personajele diabolice, dar și cu Iisus, Pilat din Pont și alte personaje evanghelice, felul cum realizează cunoașterea, în fine, simțămintele trăite de Maestru pot pune în evidență ideea pe care vrem să o argumentăm.

Prima întâlnire cu supranaturalul, paradigmatică pentru tot ceea ce urmează în roman, are loc la prima apariție a Maestrului, și anume întâlnirea acestuia cu Bezdomnîi, recent adus la ospiciu. Aflând despre întâmplările pentru care este internat poetul, Maestrul nu numai că nu-l consideră nebun, deci nu numai că-i confirmă poetului raționalitatea, dar „manifesta cel mai viu interes pentru tot ce povestea, ba, pe măsură ce istorisirea avansa, avu adevărate puseuri de entuziasm, întrerupându-l la tot pasul, cu excalmații nerăbdătoare”¹⁴. Ivan îi povestește întâmplările de la Patriarșie Prudî din acea zi de primăvară, iar în momentul în care s-a

¹⁴ *Ibidem*, p. 165.

ajuns la Pilat din Pont, drapat în mantie albă cu căptușeală sângerie, Maestrul „își împreună atunci palmele a rugăciune și murmură:

– Am ghicit! Cât de bine am ghicit totul!”¹⁵

Concluzia vine ca ceva firesc: „Ei bine, spuse necunoscutul, rostind cuvintele distinct, unul câte unul, pentru a le conserva întreaga greutate, aseară, la Patriarșie Prudî, l-ai întâlnit pe Satan”¹⁶.

Să ne reamintim atitudinile în fața supranaturalului: poetul Bezdomnîi respinge energic, caută și inventează argumente tot mai sofisticate împotriva supranaturalului; Margareta consideră probabilă, inițial bizară, dar apoi normală, această lume, așadar, vedem o acceptare parțială, de regulă fără argumente. În opoziție clară, Maestrul știe că lumea supranaturală este la fel de reală ca și lumea actuală, relația sa cu această lume fiind de afinitate, de continuitate. Deși, modest, susține că a „ghicit”, cunoașterea sa este mai mult decât o opinie contingentă, dimpotrivă este o înțelegere de un fel special a acestei lumi.

Din perspectiva Maestrului, Bezdomnîi pare ignorant, astfel că uriașa ironie pusă în scenă magistral de Bulgakov subliniază relația rațiune – spirit: tocmai rațiunea, ce pretinde că deține cunoașterea, ba chiar cunoașterea absolută, după unii filosofi, dă dovadă de o „candoare feciorelnică”. Așadar, nu sufletul (Margareta) este candid, inocent, neștiutor, ci rațiunea (Bezdomnîi). Ivan mai are mici semne de mirare, de neîncredere, dar acestea sunt tot mai slabe, pe măsură ce Maestrul demonstrează că profesorul, străinul, spionul Wolland chiar a fost cu Pilat din Pont, chiar a luat micul dejun cu Kant¹⁷.

Totuși, chiar și Maestrul dă dovadă de mirare și uluire în fața unor fapte ale personajelor trimise de divinitate pe pământ, semn că supranaturalul își păstrează aura sa de *ganz andere*, de terifiant pentru orice om. În capitolul 24, *Recuperarea Maestrului*, Margareta îl vrea lângă ea, iar când apare, el se crede sub semnul unor halucinații. Vrea liniște și dorește să o elibereze pe Margareta de o iubire ce o face mereu nefericită, căci alături de el viața îi va fi distrusă¹⁸. Văzând că Wolland poate face lucrurile exact așa cum au fost în trecut, infirmând propria credință că „niciodată nu se întâmplă ca totul să fie cum a fost”¹⁹, Maestrului îi vine cu greu să-și creadă ochilor. El declară chiar că „asta-i mult peste ce-mi povestea Ivan!”²⁰

Avem aici câteva aspecte care susțin continuitatea cu raționalitatea, semn că spiritul e la alt nivel decât rațiunea, așa cum rațiunea este la alt nivel în raport cu sufletul. Departate de a fi o prăpastie, o ruptură între rațiune și spirit, vedem cum simultan se păstrează anumite aspecte și se înlătură altele sau, în termeni hegelieni, vedem cum spiritul continuă și depășește rațiunea (*abholen*).

¹⁵ *Ibidem*, p. 165.

¹⁶ *Ibidem*, p. 166.

¹⁷ *Ibidem*, p. 167.

¹⁸ *Ibidem*, p. 358.

¹⁹ *Ibidem*, p. 358.

²⁰ *Ibidem*, p. 359.

Un aspect esențial al spiritului este dat de interferențele ce există între „romanele” din care este alcătuit romanul *Maestrul și Margareta*. Primul roman este cel scris de Bulgakov ce povestește despre relația dintre raționalul Bezdornii și câteva personaje suprarationale venite în Moscova stalinistă. În al doilea roman, autorul fără nume propriu-zis, ce este denumit *Maestrul*, relatează despre câteva întâmplări petrecute în timpul lui Pilat din Pont. Este un roman neterminat, aruncat în foc, salvat de Margareta, astfel că are nevoie de un final pe care autorul știe cum să-l dea după ce el însuși este eliberat de suferințele trăite în scurta sa viață pământească. Maestrul îl eliberează pe cel condamnat de două mii de ani, astfel încât procuratorul poate să-și urmeze destinul făcut de Maestru. El își pune „palmele pâlnie și strigă cu glas atât de puternic, încât ecoul răni munții despăduriți și pustii:

– Ești liber! Ești liber! El te așteaptă!

Munții transformă vocea în tunet, și acest tunet îi prefăcu în ruine. Infernalele ziduri stâncoase se prăbușiră. Rămase doar tăpșanul și jețul de piatră. În abisul negru unde căzuseră zidurile, se aprinseră luminile unui oraș necuprins, străjuit de idoli strălucitori, cocoțați deasupra unei grădini ce crescuse luxuriant în atâtea mii de luni. Și iată că lungă așteptare a procuratorului fu răsplătită și râvnitul drum selenar se întindea spre porțile acelei grădini. Primul se avântă pe el câinele cu urechi ascuțite. Omul în mantie albă cu căptușeasă sângerie se ridică din jeț și strigă ceva cu glas spart și răgușit. Nu se putea desluși dacă plânge sau râde, și nici ce nume striga. În schimb, toți putură vedea că, pe urmele credinciosului său străjer, procuratorul se lansă și el frenetic, pe drumul de argint al lunii”²¹.

Asistăm acum la un al nivel al romanului bulgakovian, diferit de celelalte două, în care din personaj în romanul lui Bulgakov, Maestrul devine personaj în propriul roman²². Din punctul nostru de vedere, Maestrul nu devine erou pur și simplu în propriul roman, ci putem înțelege prin acest episod felul cum trebuie să ne raportăm la spirit: nu numai că Maestrul este reprezentant al spiritului, după cum am subliniat deja, adică un personaj care ilustrează spiritul, dar, generalizând, este el însuși spirit. Sfârșitul cărții lui Bulgakov, capitolul 32 și *Epilogul*, elimină granițele dintre „părțile” existenței ca întreg (suflet, rațiune, spirit) printr-un fel de afluire întru spirit.

Al doilea aspect pe care vrem să-l subliniem cu privire la Maestru vizează sensul superior al cunoașterii de care dă dovadă. Avem un element esențial chiar prin cunoașterea personajelor cu care s-a întâlnit Ivan Bezdornii: cunoașterea sa este din interior, nu are nevoie de argumente, nici de aportul simțurilor ca să știe ceva. Este un fel de cunoaștere aflată dincolo de semne, dar una strâns legată de acțiune și de etică.

Raportarea la Margareta poate pune în evidență o înțelegere ce vine nu numai din armonie, acord, comuniune, dar și, sau mai ales, din etică. Este o înțelegere ce

²¹ *Ibidem*, p. 471.

²² După cum bine subliniază Ion Vartic în *Postfață*, *op. cit.*, p. 507.

accentuează altruismul, generozitatea. La întâlnirea cu Wolland, ce îi spune să ceară orice dorește, el vrea ca Margareta să nu fie făcută să sufere alături de el.²³

Ajungem astfel la cel de-al treilea aspect ce ne oferă argumente pentru a considera rolul Maestrului în ingenioasa construcție romanescă bulgakoviană, dar strâns legat de celelalte două aspecte menționate mai sus: sensul superior al sentimentelor. Am arătat deja că Maestrul iubește pe Margareta într-un sens superior, și anume unul în care se îmbină armonios cunoașterea și morală. Este o iubire nu doar înțelegătoare (în sensul în care se manifestă la Margareta), nu numai iubirea comuniune, dar mai ales ceea ce se poate numi iubire etică. Sensul în care susțin această idee este următorul: simțămintele (emoțiile) acestui om spiritual sunt structurate de moralitatea sa. Nu avem în vedere simțăminte de tipul instinctelor, adică scăpate din chingile ființei și rațiunii, ci sunt sentimente superioare. De exemplu, îi spune Margaretei că tot ce mai vrea să facă în viață este să fie împreună cu ea; nu dorește să rescrie romanul, nici să-l îmbunătățească sau să-l publice. Faptul că întreaga sa existență a fost bulversată de încercarea de a publica romanul despre Pilat din Pont ce nu era pe gustul contemporanilor săi îi arată necesitatea de a o ține pe Margareta departe de această poveste. Nu vrea ca Margareta să sufere din pricina lui. Este o atitudine ce nu vine din faptul că el ar fi un geniu și că geniile nu sunt înțelese, cum ar fi cazul cu o interpretare în cheie romantică. Lipsa de înțelegere de care dau dovadă moscoviții din era stalinistă este un alt semn că rațiunea, adesea, nu înțelege spiritul. Această rațiune este ajunsă la capătul extrem al înfumurării sale, vedem că se îndepărtează mult de rațiunea originară, modernă, ce începe în secolul XVII-lea. Este o rațiune materialistă, prin această respingere a spiritualității, și totodată înfumurată, prin insolența ateistă. În acest fel, vedem cum Maestrul s-a încăpățânat să scrie despre iubire într-o lume lipsită complet de organ pentru sentimente, să scrie un roman despre sacru, într-o societate ce respinge fățiș supranaturalul. Din acest punct de vedere, Maestrul strânge sub semnul spiritului atât iubirea, cât și cunoașterea, atât acțiunea, cât și moralitatea.

²³ Bulgakov, *op. cit.*, p. 358.